

SZÉKELY KINGA RÉKA

BEVEZETÉS A SZOCIOLÓGIÁBA

A szociológia a társadalomkutatás tudománya.

A társadalomkutatást modern tudománynak nevezzük, hisz mint tudomány csak a 19. században vált ismertté. A társadalomkutatást azonban mint jelenséget az emberrel egyidősnek kell tekintenünk. Ahol az egyének csoportokba szerveződnek, ott már társadalomról van szó, s e társadalom élete a törvények és szokások kölcsönhatásából ismerhető meg.

Mivel egyházi szolgálatot végző keresztény ember vagyok, Jézust, Isten prófétáját, vallásunk alapítóját tartom a társadalomkutatás példaadójának – nyilván nem tudományos értelemben. A társadalomkutatás mindenképp álló célja egy jobb társadalom létrehozása. A társadalmat azonban csak úgy lehet változásra bírni, ha mind az egyének, mind az intézmények és struktúrák változnak. Jézus látta kora társadalmának betegségeit, és segítséget, gyógyulást kínált az egyénnek és közösségnek egyaránt. Az Újszövetség négy evangéliumának olvasása nyilván meggyőz Jézus „társadalomkutató” és társadalomformáló erejéről. Újraolvasásra azonban kiemelem a Máté szerinti evangélium ötödik részét, azaz a hozzáfűzéssel, hogy nekünk, akik az egyházban munkálkodunk, mindannyiunknak tudatosítanunk kell a társadalomkutatás fontosságát. A Jézus által emlegetett tökéletességet (Mt 5,48) ugyanis csak úgy valósíthatjuk meg, ha saját magunk tökéletesítése mellett a velünk kölcsönhatásban levő társadalmat is tökéletesíteni próbáljuk.

A társadalom a következő elemekből épül fel: 1. egyénekből és csoportokból, 2. társadalmi struktúrából, amely az egyén és egy társadalmi csoport viszonyát fejezi ki, 3. intézményekből, amelyek a többség által végzett tevékenység módját, valamint az intézményesített viselkedés normáit írják elő, illetőleg 4. kultúrából, amelyen az anyagi javak, a normák és értékek együttesét értjük.

A társadalom mibenlétét különböző hasonlatokkal is érzékeltethetjük. *Émile Durkheim* klasszikus megfogalmazásában a társadalom hasonlatos a bronzhoz, amely rézből és ónból áll, mégis több e kettő pusztá „összegénél”. A társadalom sem csak összetevőiből áll, hanem a számtalan viszonyból, hatásból és visszahatásból, amelyek az összetevők között állandóan működnek. *Anthony Giddens* szerint a társadalom lakóházhoz hasonlít, amelyet a lakók igényeik szerint állandóan átalakítanak, és ezek az átalakítások visszahatnak rájuk. A társadalom tehát nem statikus szerkezet, hanem – mert állandó mozgásban van – nagyonis dinamikus, változó.

Régi latin szállóige szerint a római szenátorok mind jó emberek, a szenátus maga mégis „bestia”. Ez a szállóige is mutatja, hogy bár az emberek külön-

külön jók, a közösségben már érvényesülnek a társadalom, illetve az intézmények strukturájából következő hatások (hogy példánknál maradjunk: kik a hangadók a szenátusban, hogyan szavaznak, hogyan illik az üléseken viselkedni stb.).

A társadalomkutatásnak mint tudománynak jól meghatározott célrendszere van. Ezt három pontban lehet összefoglalni: a szociológiának egyfelől célja segíteni az egyének életkörülményei jobbításában. A társadalomkutatás tudatosítja az egyénben a társadalom mozgató rugóit, és így képessé teszi őt arra, hogy érvényesítse érdekeit, de nem mások rovására, hanem elősegítve egy jobb társadalom megvalósulását. Hivatása másfelől segíteni egy társadalmi probléma megoldásában. Miután az adott problémát – például a szegénységet, az előítéleteket vagy a migrációt – megvizsgálta, rámutat a probléma okaira, vázolja annak kialakulását és változásait, végül javaslatot tesz a probléma megoldására azoknak a szervezeteknek, akiknek hatáskörébe tartozik az adott probléma megoldása. És harmadrészt: a társadalomkutatás feladata középszintű társadalmi törvényszerűségek megfogalmazása. A társadalomkutatás képtelen arra, hogy a történelem nagy változásait mintegy jóslat formájában előre jelezze, arra azonban képes, hogy adott társadalomban, adott korban jól körülhatárolható jelenséget értelmezzen.

Úgy gondolom, ez a hármas cél elegendő ok arra, hogy az intézményként s a társadalom egyik pilléréként tekintett egyház fontosnak tartsa a társadalomtudományban való elmélyülést vagy legalábbis a társadalomtudomány eredményeinek felhasználását hivatásának betöltése érdekében.

A társadalomtudományok történeti kialakulása, előfutárok és alapítók

Hogy megértsük a szociológiának mint tudománynak a megjelenését, szükséges áttekintenünk a társadalomtudományok fejlődéstörténetét. A társadalom működésének tanulmányozása hosszú ideig a történetírás és a filozófia tárgykörébe tartozott. A XVII. században indult meg az a folyamat, amelynek eredményeként a filozófiáról leváltak a különböző tudományágak. Kialakult a demográfia és a politikatudomány. A XVIII. században kicsírázott a közgazdaságtan. A XIX. században pedig kialakult a tudományként értelmezhető szociológia is. A szociológia elnevezés Auguste Comte (1798–1857) francia tudóstól származik. Comte, Claude Henri Saint-Simon (1760–1825) és az ugyancsak francia Alexis de Tocqueville (1805–1859) a társadalomtudományok előfutárainak tekintendők. Egyházi-vallási szempontból fontos megjegyezni, hogy a vallást és a valláserkölcsei értékeit mindhárom tudós meghatározónak tekintette a társadalom életében. Igaz, hogy Saint-Simon az új kereszténységen egyféle új ateista vallást értett és hirdetett, ezzel azonban azt is kiemelte, hogy a vallás és annak intézménye, az egyház, döntő fontosságú a társadalom életében. Comte úgynevezett univerzalista vallást alapított. Körleveleit így írta alá: az univerzális vallás alapítója és az emberiség főpapja. Tocqueville kiemelte, hogy az amerikai puritán egyházak valláserkölcsei értékei és azoknak a mindennapi életben való meggyö-

kereztetése segítette elő az amerikai demokrácia megvalósulását az amerikai forradalom után.

A társadalomtudományok három „alapító atyja” a vallás és az egyház értékelésében hasonlatos a három szociológus-előfutárhoz. Karl Marx, Saint Simonhoz hasonlóan, az ateizmus híve volt. Émile Durkheim, akárcsak Comte, a vallás, a hit egyetemeségét hirdette olyan értelemben, hogy a vallásos hit mindenhol jelen van, s bár különböző csoportok különböző vallásokat tartanak egyedül üdvöztőnek, ezek a látszatra különböző vallások mégis tartalmaznak olyan elemeket, amelyek egyetemesek. Max Weber pedig – Tocqueville-hez hasonlóan – a puritán valláserkölcsei értékeknek a társadalomra való meghatározó befolyását hirdette.

Karl Marx (1818–1883) német-zsidó ügyvédcsaládból származott. A család Karl születése előtt áttért a protestáns hitre. Az ifjú Marx a berlini egyetemen tanult, majd egy kölni újság munkatársa lett, ahol társadalomkritikai cikkeket írt. Ezt az újságot 1843-ban betiltották. Ebben az évben Marx családjával együtt Párizsba költözött, ahol megismerkedett és életre szóló barátságot kötött Friedrich Engelsszel (1820–1895). Marxtól eltérően Engels dúsgazdag gyáros-családból származott, apja manchesteri gyárát vezette, tehát maga is gyáros, azaz – osztályharcos szóhasználattal – „kizsákmányoló tőkés” volt. Marx és Engels néhány kivétellel közösen írták műveiket, a *Kommunista kiáltványt* is közösen szerkesztették 1848 elején. Az 1848-as francia forradalom bukása után Marx Londonba költözött, itt is halt meg.

Meglehet, minden felnőttkorú erdélyi unitárius megborzad, amikor a társadalomtudományok e két híres vagy hírhedt tudósának nevét látja ebben az egyházi-teológiai lapban. Hiszen róluk jut eszünkbe a kollektivizálás keserű története, róluk – majd Leninről, Sztálinról és „meghosszabbításaikról” – a bebörtönzött unitárius lelkészek szenvedése, róluk jut eszünkbe az elkobzott egyházi vagyon, a felszámolt felekezeti oktatás, egyszóval minden rossz, ami az elmúlt században az erdélyi unitáriusságot és egyben az erdélyi magyarságot érintette. Dühünk és szomorúságunk jogos, de a szocialista-kommunista rendszer okozta szenvedés nemcsak nekik tulajdonítható, hanem mindazoknak, akik politikai céljaik elérése érdekében sokszor jogtalanul hivatkoztak nevükre, s akik hatalmuk megtartása érdekében tanítványaikká váltak az említett ideológiának.

Marx és Engels saját koruk kapitalista rendszerét bírálták, a tőkés kizsákmányolást. Meglátták és meg akarták szüntetni a munkásosztály nyomorát. Elhatározásuk érthető és elfogadható, hisz a keresztény ember valláserkölcsei értékrendjével is megegyezik az a gondolat, hogy a szegényeket segíteni kell, sőt, megszüntetni szegénységüket; a mi értékrendünkkel is egyezik, hogy minden embernek joga van a tulajdonhoz, az egészséghez, munkája béréhez, minden embernek joga van a szabadsághoz. Marx és Engels munkásságának tekintélyes része a kor kapitalista rendszerének bírálata. Jövendölésük, miszerint a kapitalizmus össze fog roppanni, tulajdonképpen nem volt eget rengető jövendölés, hiszen azt a kor vezető személyiségei – politikusok, írók – mind látták és érez-

ték. Az azonban már meghökkentő volt, hogy szocializmust és kommunizmust jövendöltek, és bűnikül róható fel, hogy kitalálták a proletárdiktatúra szükséges voltát – igaz, ők csak átmeneti jelleggel. Társadalmi igazságosságot hirdettek és osztályegyenlőséget, konfliktus nélküli társadalmat, a társadalmi harmónia megteremtését, az osztályok közötti elidegenedés megszűnését. Munkásságuk kétes „mérlegét” az adta, hogy akik ideológiájuk köntösébe bújtak, a kizsákmányolás és leigázás híveivé és nagymestereivé váltak. A szovjet jobbagység és proletariátus, majd a szovjet katonaság „munkája” során a szükséges átmeneti proletárdiktatúra állandósult, és indító okként szolgált arra, hogy a kelet-európai országokat megszállják és leigázzák.

Marx és Engels társadalomtudománya mint tudomány nagyra értékelhető. A politikával való összefonódása azonban milliók szenvedését okozta, s ez a tény mindörökké megkérdőjelezi e két tudóst. Bebizonyosodott, hogy egy társadalomban nemcsak a gazdaság rendszerének, nemcsak az anyagiaknak van meghatározó szerepe. A gazdaság a többi összetevővel együtt – szellemiséggel, vallással, szokásokkal, hagyományokkal – alkotja az egészséges társadalmat.

Émile Durkheim (1858–1917) volt az első, aki a francia tudományos és egyetemi életben elfogadtatta a szociológiát mint tudományt. Lotharingia tartományban született, amely tartomány később Németországhoz csatolódt. Bordeaux-ban majd Párizsban, a híres Sorbonne-on volt professzor. Apja tudós rabbi volt. Mondhatni, már gyermekkorában megismerte a másságot, a kultúrák egymásra való hatását, a különböző vallások és nemzetek szokásait és sajátosságait. Származása, illetve a környezet, amelyben élt, nagy hatással volt munkásságára. A sokszínűségben kereste az egyetemeset, a különbözőségben a lényegi hasonlóságot. Természettudományos módszerekkel vizsgálta a társadalmat: megfigyelt, mért, összefüggéseket keresett, és elméleteket állított föl. A társadalomban megnyilvánuló jelenségeket és változásokat azok összefüggéseiben vizsgálta, megállapítva, hogy csak akkor tudunk a társadalomra érvényes, valóságos megfigyeléseket tenni, ha nem szigeteljük el az egyes jelenségeket, hanem figyelmet szentelünk az összefüggések mivoltára is. Természetesen ő is kora társadalmának megfigyeléséből indult ki, amikor a társadalomra érvényes kijelentéseit megfogalmazta. Társadalomkutatásának tanulságait összegezve kidolgozott egy új fogalmat, az *anómia* fogalmát. Az anómia a társadalmi normák rendszerének meggyengülését jelenti. A társadalmi normákban a társadalom tagjainak kell megegyezniük, és így, közösen kell azokat tiszteletben tartaniuk. Ahol azonban a társadalom tagjai nem tisztelik a szentesített normákat, ott problémák jelennek meg. Durkheim nagy figyelmet szentelt kora egyik ijesztő társadalmi jelenségének, az öngyilkosságnak. Ugyancsak nagy figyelmet fordított a vallás szerepére. Visszatérve a forrásokhoz, a primitív vallást tartotta vizsgálatra érdemesnek. Egy ausztráliai törzsi totem-vallás mibenlétét vizsgálta (csak könyvtári anyag segítségével), azonban az az elmélet, mely szerint a közösség a vallásban magát a társadalmat s a társadalmi rendet részesítette isteni tiszteletben, csak részben bizonyult igaznak. Mert ha a vallás semmi más, csupán a

társadalom, s a benne uralkodó normarendszer tisztelete, akkor ez a vallás nagyon korlátozott funkciókat tud betölteni. Megszűnik a vallás transzcendens mivolta, megszűnik az egyén személyes, belső kapcsolata Istennel, megszűnik az isteni igazságosság, és így tovább. Durkheim vallásfogalmát ma már nem tartják mérvadónak, hisz túlságosan korlátozta a vallás funkcióit.

Max Weber (1864–1920) német nagypolgári családból származott, apja magas rangú tisztviselő volt. Édesanyja jómódú gyáros-családból származott és a protestáns pietizmus híveként erős vallásos meggyőződésről tett bizonyosságot egész életén keresztül. Weberre nagyon nagy hatással volt anyja vallásossága, s bár apja világfelfogásával fiatalabb korában azonosult, egy későbbi konfliktus miatt teljesen szembefordult vele. E szembefordulás súlyos depresszióval járt, amely hét évre munkaképtelenné tette. A hét év leteltével azonban amerikai útra indult. Az út után újra erőre kapott, és nagy lendülettel kezdett dolgozni. Mind a mai napig az egyik legtermékenyebb és legszerteágazóbb munkásságú szociológusnak tartják. Weber műveit – ellentétben a fent említett szociológiai munkákkal – csak igen szórványosan fordították magyarra. Ennek sok oka van. A legmeghatározóbb okok közé sorolható persze az, hogy az elmúlt rendszer ideológiája tiltotta, üldözte Weber nézeteit. Ehhez az ideológiai tiltáshoz legfőképpen a magyar filozófus és szociológus, Lukács György, Marx elkötelezett híve járult hozzá, nagyon negatívan mutatva be őt a magyar tudósköröknek. Lukács egyébként gyakori vendége volt Weber heidelbergi otthonának, ugyanakkor Weber nézetei, jóllehet a tudós – Marxtól eltérően – nem volt forradalmi alkat, heves ellenkezést, sőt ítéletet váltottak ki magyar vendégéből.

Weber munkásságát sokan úgy értelmezik, hogy művei sok szempontból válaszként szolgálnak Marx doktrínájára. Weber is tisztában volt kora társadalmának negatív jelenségeivel, ő is tudta, hogy elkerülhetetlen változások fognak bekövetkezni, csakhogy ő nem jósolt sem jobb, sem rosszabb társadalmat; egyszerűen más szerkezettel bíró társadalmat jelzett előre. Amikor a társadalom összetevőiről beszélt, nemcsak a gazdaságot és a társadalmat vezető hatalmat tartotta meghatározónak, hanem az emberek életmódját, szellemiségét, valamint azt az értékrendet is, amelyet társadalmi megbecsültségnek nevezünk. A társadalmat vezető hatalmi tényezőket két csoportba osztotta. Szerinte meg kell különböztetni azt a hatalmat, amely a társadalmat a fizikai kényszer fenyegetésével tartja kézben, attól a hatalomtól, amelyet a társadalom tagjai legitimnek tartanak, tehát kényszer nélkül elfogadnak. Továbbmelve Weber tárgyalja a legitimitás három formáját. Szerinte van tradicionális uralom (királyi), van karizmatikus uralom (népvezéri), és van racionális uralom, amely választásokon alapul, és jogszabályokat követ uralma végrehajtásában. Weber nagysága abban áll, hogy nem dogmatizál, nem mondja, hogy ez vagy az az út egyedül üdvözítő, ami a társadalom egészséges voltát illeti. Ezzel szemben inkább bemutatja a dolgok mindkét oldalát, az előnyöket és a hátrányokat, rámutatva arra, hogy a szélsőségesség és a kizárólagosság nem vezet jóra. Már-már az arisztotelészi filozófiát halljuk visszhangozni a politikát tárgyaló

műveiben. Arisztotelész mondta, hogy nem kizárólag a társadalmi szerkezet és egyben a hatalom szerkezetének milyensége határozza meg a társadalom jólétét, hanem a személyek, a hatalmat gyakoroló emberek minősége. Weber hatalomelméletét Hannah Arendt, az Egyesült Államokba emigrált zsidó filozófus és szociológus vette át a XX. században, aki a náci párt tagjainak sorába lépett Heidegger tanítványa és élettársa volt.

A történeti fejlődésben Weber inkább a racionális uralom térhódítását látja. Weber négyféle társadalmi cselekvést különböztet meg. A társadalmat alkotó egyének eszerint négy kategóriába sorolhatók, ami munkájukat, tetteiket illeti. 1. Vannak tradicionálisan cselekvők, akik a hagyományos normákat követve dolgoznak. 2. Vannak érzelmileg motiváltak, akiket abszolút értékek és morális elvek vezetnek cselekedeteikben. 3. Vannak, akik az értékracionalitás szellemében cselekszenek, valamilyen magasabb rendű értéknek akarnak megfelelni. 4. Végül vannak célracionálisan cselekvők, akiket csakis egy jól meghatározott cél elérése ösztönöz cselekvésre. Mivel az embereket különböző motívumok ösztönzik a cselekvésre, értékrendjüket is különböző etika szabályozza. Weber kétféle etikát határoz meg: érületetikát (itt az abszolút értékek a mérvadók) és következményetikát (itt az óhajtott cél elérése a mérvadó).

Weber nevéhez kötődik a bürokrácia fogalmának bevezetése. Ahhoz, hogy egy társadalom jól működjék, megfelelő szakképzettséggel bíró emberek kell, hogy intézzék a gazdasági, társadalmi és politikai szervezetek működését. Ellenértben a hűbéri rendszerrel, ahol a lekötelezettség és a megvesztegetés uralta ezeket az ügyintézéseket, a racionális uralom vezette társadalmakban ezektől az akadályoktól megszabadulnak az egyének. Ugyanakkor Weber szerint ez sem a tökéletes megoldás, hisz a bürokráciának veszélyei is vannak. A személytelen ség kiszolgáltatottá teszi az ügyeit intézni akaró személyt.

Weber, Durkheimhoz hasonlóan, nagy fontosságot tulajdonított a vallás társadalomalakító szerepének. *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című alapművében kifejti azon nézetét, milyen pozitívan serkentik a puritán vallásos nézetek – legfőképpen az eleve elrendelés hite – a társadalom tagjait a magas életszínvonal elérésére. Az egyén akkor bizonyosodik meg afelől, hogy Isten őt kiválasztotta és eleve örök életre rendelte el, ha a földi életben is tapasztalja ezt a kiválasztottságot, tehát ha földi élete munkájának is van gyümölcse. A munka utáni hasznot nyilván csak úgy lehet elérni – és főleg megtartani –, ha az életvitel puritán, tehát távol áll a pazarlástól és az élvezetek hajszolásától. Weber nemcsak a keresztény protestantizmus híveinek életminőségét vizsgálta, hanem a kínai és az indiai vallások, valamint az ókori judaizmus híveinek életminőségét is. A vallásnak a társadalom életére való hatását értékelte, bemutatva nemcsak a pozitív, hanem a negatív hatások eredményét is. Weber tudatában volt annak, hogy a racionalizmus előretörésével a vallás hatása gyengül, az élet varázstanítódik, ugyanakkor meg volt győződve arról, hogy az emberi társadalom soha nem fog vallás nélkül maradni.

Ajánlott irodalom

Andorka Rudolf, *Bevezetés a szociológiába*. Budapest 2000.

Durkheim, Émile, *Az öngyilkosság*. Budapest 2000.

Ettinger, Elzbieta, *Hannah Arendt–Martin Heidegger. Egy kapcsolat története*. Budapest 2001.

Gereben Ferenc – Tomka Miklós: *Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálódások Erdélyben*. Budapest 2001.

Tocqueville, Alexis de, *Az amerikai demokrácia*. Budapest 1993.

Weber, Max, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest 1982.

KOVÁCS SÁNDOR

ADALÉK GEJZA JÓZSEF ÉLETÉHEZ ÉS TEOLÓGIAI MUNKÁSSÁGÁHOZ*

Előadásom eredeti címét – *Gejza József helye egyháztörténetünkben* – kénytelen vagyok megváltoztatni. Túlságosan merész törekvés lenne részemről egy előadás keretében Gejza József (1742–1782) munkásságát teljes egészében ismertetni, ezért inkább újabb adatokkal gazdagítom a 18. század neves unitárius író-lelkészének életrajzát.

Gejzával úgy vagyok, mint az első szerelemmel. 1990-ben Szász Ferenc homiletika tanárom pályadolgozatul tüzte ki Gejza életrajzának megírását. A dolgozat elkészítése során csodálkoztam rá a hajdani unitárius kollégium kéziratárának és könyvtárának gazdagságára. Kezdetben bizonytalanul tapogatóztam az Akadémiai Könyvtárban őrzött kéziratrengetegben, és ismerkedtem unitárius múltunkkal. Az ismerkedésből lassan szerelem, a Gejza-dolgozathoz pályadíjnyertes munka lett, amelyet 1992-ben közölt is a *Keresztény Magvető*. Ez volt az első nyomtatásban megjelent tanulmányom, és ez volt az egyháztörténelemmel való eljegyzésem is.

A Gejznowich család Lengyelországból származott, az unitáriusok 1660-ban történt kiűzetése után kerültek Erdélybe. A család felmenői között lelkészeket és orvosokat találunk. Gejza János a 18. század első negyedében Kolozsvárt jeles tanár és keresett orvos volt. Testvére, Sándor Székelyderzsen mint iskola-mester, majd Homoródalmáson mint pap és köri jegyző szolgált. Kevesen tudják, hogy Gejza Sándor versírással is foglalkozott, és az 1749-ben megjelent énekeskönyv (*Isteni ditsiretek, imádságos és vigasztaló énekek*) *Hálát adok Isten irgalmasságodért* kezdetű éneke az ő szerzeménye. Székelyderzsi rektorsága idején született *A religiónak szép beszélgetése a világgal* és a *Lelki harc* című írása (mindkettő a Teleki Téka kéziratárában Ms.0607/1-2. 177–190.). Sándor fia, József 1742-ben született Homoródalmáson. Szülőfalujában, Tordán és Kolozsváron tanult. A kolozsvári kollégium falai között sajátította el humanista műveltségét és gazdag nyelvtudását. Tanárai közül Agh István és Fejérvári Sámuel voltak rá hatással, különösen ez utóbbi nyelvtudós lehetett az, aki az ifjú Gejzával a héber és görög nyelvet megszerettette. Nyelvtudását azzal bizonyította, hogy 1764-ben magyarra fordította Dersi István *Tractatus Diacriticus...* című munkáját, majd három évvel később, 1767-ben Agh István tanárának latin egyháztörténetét.

* Egy 2002 májusában elhangzott előadás bővített változata